

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/1—2

**БЕОГРАД
2001**

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 1–2 (2001)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Грамматика

- Једно давно постављено питање: значе ли *ојкад* и *ојкако* исто
(МИЛКА ИВИЋ) 1
- Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за
Хрвате и Србе (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ) 6
- О асиметричним кондензованим низовима
(РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ) 45
- Грамматичка основа и наставци именица типа *име-имена*
(МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 71

Језичка култура и нормативистика

- О бирократизацији српског језика (ДУШКА КЛИКОВАЦ) 85
- О ктетицима *српски* и *србијански* у свјетлу лексичко-семантичке
норме (МИЛАН ШИПКА) 111
- Стандардни језик и дијалекти (СРЕТО ТАНАСИЋ) 123

Лексикологија и семантика

- Информације о грамматичкој и лексичкој спојивости у
дескриптивном речнику (СТАНА РИСТИЋ) 131

Прилози

- О конверзији сложених придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ) 141
- Прилог Семантичко-деривационом речнику српскога језика
(Деривационо гнездо придева *добар*)
(РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ) 145
- Статус српског језика у образовању (ЈОВАНКА РАДИЋ) 152

Прикази

- Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део:
Слагање и префиксација (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 157
- Првослав Радић, Турски суфикси у српском језику
(МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ) 162
- Рајна Драгићевић, Придеви са значењем људских особина у
савременом српском језику (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 166
- Мирослав Николић, Обратни речник српскога језика
(ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК) 170

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
(Институт за српски језик, Београд)

ГРАМАТИЧКА ОСНОВА И НАСТАВЦИ ИМЕНИЦА ТИПА *ИМЕ-ИМЕНА*

У чланку се разматра питање односа између основе и наставака у деклинацији именица средњег рода типа *име-имена*, *дугме-дугмеџа* и сл., од којег, по ауторовом мишљењу, зависи и сврставање оваквих именица у одређени деклинациони тип.

0. С морфолошке тачке гледишта, именице средњег рода типа *име-имена*, *дугме-дугмеџа* вишеструко су спорне, пре свега из разлога дијахронијске нарави (уп. Станић 1949, Белић 1965). Спорна је, прво, морфемска сегментација падежних облика: *им-ен-а*, *име-н-а*, *им-ена* или *имен-а*; *име-ø* или *им-е*? Што се граматичке (морфолошке) анализе тиче, спорни су: 1а) основа ген. јд. — *им-*, *име-* или *имен-*; 1б) наставак ген. јд. — *-а*, *-на* или *-ена*; 2а) основа ном. јд. *им-* или *име-*; 2б) наставак ном. јд. — *-ø* или *-е*? С те тачке гледано, постављају се и следећа питања: 1) да ли у облику *имена* имамо инфикс и, ако имамо, да ли је то *-ен-* или *-н-*; 2) ако је *-ен-* одн. *-н-* инфикс, да ли је део основе или део наставака; 3) ако је *-е* у ном. јд. наставак, да ли је и у ген. јд. *имена* део наставака? Коначно, а због свега тога, спорна је и класификација оваквих именица у одређену деклинациону врсту.

1. У традицији је српске граматике XX века, оличеној у учењу Александра Белића (и његових настављача, пре свега Михаила Стевановића), да дели именице на четири деклинационе врсте, при чему се именице средњег рода типа *име-имена*, *дугме-дугмеџа* издвајају у посебну, и то II врсту.¹ То је Белић чинио у својим средњошколским

¹ Узгред буди речено, у нашој граматичкој пракси уобичајено да се говори о деклинацији именица, а не о именичкој деклинацији, што није исто. Наиме, у првом случају долазимо у неугодну позицију да као деклинационе наставаке именица наводимо, на пример, *-ог(а)* у ген. јд. типа *Црњицк-ог(а)* или *-ој* у дат. јд. од *Францускџа* — *Француск-ој* (уп. Мразовић-Вукадиновић 1990: 227, 232) или да причамо о једнакости вок. и ном. једине у *Мађарска* и сл. (уп. Станојчић-Поповић 2000: 87). У другом пак случају, имали бисмо термин који означава тип деклинације који је у опозицији са другим типовима деклинације, пре свега са придевском. Заправо, у српском језику и имамо само два основна, отворена деклинациона типа — именички и придевски (атри-

граматикама (уп. Белић 1934: 62–80), а тако и у својим универзитетским предавањима из историје језика (уп. Белић 1965: 27–30. На исти начин поступио је и М. Стевановић у обимној књизи објављеној 1964. г. под насловом *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма), I²*.

Стевановић је образложио ово издвајање речима да „именице ср. рода *идље* и *шеле*, и поред потпуне једнакости њихових облика номинатива јединине, у ген. и већини осталих падежа имају сасвим различите наставке [разред — М. Н.] за облик“ (1975: 189).

У посебну, II деклинациону врсту сврстава овакве именице и Ж. Станојчић (уп. Станојчић–Поповић 2000: 86–87). У првобитној верзији ове граматике (оној из 1989) наводе се у парадигми именица *име*, *кубе* падежни наставци који су у већини падежа заиста различити од оних које имамо код именица типа *јоље* (Станојчић–Поповић–Мицић 1989: 77). Међутим, у седмом издању ове граматике, оном из 2000. г., наставци именица II деклинационе врсте исти су као и код именица средњег рода I врсте, само им је, у више падежа, различита основа (Станојчић–Поповић 2000: 86).

2. Насупрот Белићу и Стевановићу, Радомир Алексић и Милија Станић сврставају именице типа *име*, *дугме* у I деклинациону врсту и њихову промену третирају само као подврсту (или подтип) I врсте (Алексић–Станић 1978: 120–121). На исти начин поступиле су, у новije време, ауторке *Грамаишке српскохрватског језика за сѝранце* (Мразовић–Вукадиновић 1990: 217–230), као и аутор *Српске грамаишке за средње школе*, I Р. Симић, који именице типа *време*, *дугме* сврстава у I врсту, али их издваја у „други разред“ (Симић 1996: 117–118). Образложење за овакав поступак може се наћи у чланку Милије Станића *Тийови именичких деклинација нашег језика* објављеном још 1949. г. (Станић 1949), који, узгред буди речено, није први који је изашао са оваквом поделом.³

3. Иако Станић (1949) истиче да је подела на три деклинационе врсте логична, ни издвајање именица типа *име*, *дугме* у посебну врсту

бутивне речи, редни бројеви, број *један*, поименичени придеви и др.) и маргиналне типове затворених скупова (личне заменице, бројеви 2–4 и др.).

² Овде се цитира треће издање из 1975.

³ „Овакву поделу дао је Перо Будмани у својој *Grammatica della lingua serbo-croata (Illirica)*, Беч 1867“ (Ивић 1991: 146). Кратко, језгровито образложење за поделу српскохрватских именица у три деклинационе врсте може се наћи у савременој студији руске научнице Светлане М. Толстој „Морфонолошке чередования в субстантивных парадигмах современного сербскохорватского литературного языка“, која, између осталог, каже: „Наиболее значимым или даже единственно релевантным для классификации следует считать набор флексий в парадигме, а все отличия от стандартного набора описывать как его автоматические (в большей или меньшей степени) модификации. Поэтому наиболее удачным надо признать деление с.-х. суц. на 3 класса, или три типа склонения“ (Толстој 1987: 179).

није, са Белићевог или Стевановићевог становишта, нимало нелогично. Белић, наиме, третира *-не*, *-ше*, *-ни*, *-ши* у старим облицима ген. и дат. једнине (*имене*, *шелеше*, *имени*, *шелеши*) као наставке, што се види из његове констатације да је „у српскохрватском језику после прелаза *а* у *е* било још природније неголи у старијим епохама да се *-не*, *-ше*, *-ни*, *-ши* и сл. осете као падежни наставци“ (1965: 28).⁴

Из овога произлази да се код ових именица основа „завршава самогласником, док се код именица I врсте завршава сугласником“ и да се њихови наставци „проширују према основи једним сугласником“ (Стевановић 1975: 229).⁵ То практично значи да се основа и наставци именица типа *име*, *дугме* разликују од оних које имамо код именица типа *село*, *поље* у свим падежима једнине и множине, што се види из следеће парадигме:

	sg.	(1)	pl.	
<i>N</i>	сел-о	име-∅	сел-а	име-на
<i>G</i>	сел-а	име-на	сел-а	име-на
<i>D</i>	сел-у	име-ну	сел-има	име-нима
<i>A</i>	сел-о	име-∅	сел-а	име-на
<i>V</i>	сел-о	име-∅	сел-а	име-на
<i>I</i>	сел-ом	име-ном	сел-има	име-нима
<i>L</i>	сел-у	име-ну	сел-има	име-нима ⁶

После овакве анализе, јасно је да је парадигма именица средњег рода типа *име*, *дугме* толико особена да несумњиво представља посебан деклинациони тип, који је у потпуности различит од свих других (под условом, наравно, да занемаримо падежне завршетке, који нису ни морфематска, ни морфолошка категорија).

4. Друго је, међутим, питање да ли је, са синхронијске тачке гледишта (а управо њу истиче Белић у претходно наведеном цитату), извршена анализа ваљана. Са гледишта оних који не говоре о проширењу наставака — није. Наиме, они *н*, *ш* из *имена*, *дугмеша* не виде као део наставака, већ као део основе, било да говоре о њеном про-

⁴ Занимљиво је да Станић (1949: 209) тврди како „ниједан од наших научника и грамагичара није рекао, да се именице типа *име* и *шеле* разликују у наставцима од именица типа *село* и *поље*, нити је то било могуће, јер та разлика не постоји“. Истина је, међутим, да се још у Белићевој средњошколској граматици (уп. Белић 1934: 72–73) наводе форме *илџме-на*, *дугме-ша* (ген. јд.), *илџме-ну*, *дугме-шу* (дат. јд.) итд., где је та разлика у наставцима очита.

⁵ Белић такође каже да се по другој врсти мењају „именице средњег рода са самогласничком осномом“ (1934: 63).

⁶ Идентична парадигма речи *име* дата је и у Станојчић–Поповић–Мишић 1989 (стр. 77), с тим што изостаје ознака за нулти наставак у ном, ак. и вок. једнине, који се иначе наводи за ном. јд. именица типа *ученик* и типа *сивар*.

ширивању у зависним падежима једнине (изузимајући ак.) и свим падежима множине, било да говоре о њеном скраћивању (у независним падежима једнине и ак. јд.). Чини се да су у праву, и то из неколико разлога. Прво, зато што већ имамо, код именица I врсте м. р., несумњиву појаву проширивања или скраћивања основе (тип *град-градови* одн. *грађанин-грађани*), док нема неспорних случајева проширивања наставака. Друго, зато што, изузимајући алтернативни наставак *-ју* у инстр. јд. именица типа *сџвар*, у свим осталим деклинационим врстама постоје у једнини или само вокалски наставци (*-а*, *-е*, *-и*, *-о*, *-у*) или наставци који почињу вокалом (нпр. *-ом/-ем*), а овде бисмо имали наставке који почињу сугласником, и у једнини и у множини. Треће, зато што су за једнинске падеже у нашем језику (и то не само књижевном), изузимајући опет инструментал, карактеристични монофонемски наставци (уп. Ивић 1991: 141), док бисмо код *име-на*, *дугме-џа* и сл. имали у ген. и дат.-лок. бифонемски, а у инстр. трофонемски наставак. Четврто, можда спорно: *н* и *а* у ген. *имена* или *н* и *у* у дат.-лок. *имену* итд. представљају (бар по пореклу) две морфеме, па бисмо, сходно, томе, овде имали двоморфемске наставке *-н-а*, *-џ-а*, *-н-у*, *-џ-у* итд. уколико бисмо *н*, *џ* третирали као део наставака, што би се, опет, разликовало од деклинационих наставака једнине свих осталих именица у нашем језику. Коначно, ако *н* и *џ* третирамо као део основе, онда и код ових именица имамо консонантску именичку основу, као и код свих осталих у књижевном језику (изузимајући речи странаго порекла типа *реџо* и сл.).⁷

5. Због свега реченог (или подразумеваног) испада да су у праву они граматичари који *н*, *џ* у *имена*, *дугмеџа* (или *с* у *небеса*, *в* у *јо-днева*, *р* у *вече* : *вече* ср. р.) третирају као део граматичке, обличке основе. Ако је тако, а изгледа да јесте, онда се разлике између падежних наставака именица типа *село*, *јоље* и оних типа *име*, *дугме* своде само на ном.-ак.-вок. једнине, што се види из следеће парадигме:

	sg.	(2)	pl.	
<i>N</i>	сел-о	име-џ	сел-а	имен-а
<i>G</i>	сел-а	имен-а	сел-а	имен-а
<i>D</i>	сел-у	имен-у	сел-има	имен-има
<i>A</i>	сел-о	име-џ	сел-а	имен-а
<i>V</i>	сел-о	име-џ	сел-а	имен-а
<i>I</i>	сел-ом	имен-ом	сел-има	имен-има
<i>L</i>	сел-у	имен-у	сел-има	имен-има

Број различитих падежних наставака између им. *јрозор* и *село* већи је него између им. *јрозор* и *име*, па ипак се у најважнијим гра-

⁷ Уп. и широку аргументацију у Станићевом чланку (1949).

матикама и даље прве две именице сврставају у једну, а друге у две различите деклинационе врсте. Занимљиво је да се то чини и у оним приручницима у којима се говори о проширивању основе (а не наставака) и у којима је систем падежних наставака идентичан претходно наведеном.⁸ Мислим, међутим, да проширење наставака подразумева посебну деклинациону врсту (а искључује заједничку са *село, њоље*), као што и проширење основе подразумева исту деклинациону врсту као *село, њоље* (а искључује посебну). Разлог за одступање од наведених правила не треба, међутим, тражити само у традицији, већ и самој природи именица разматраног типа, која показује и неке друге особености. Овде пре свега имам у виду суплетивизам у исказивању множине као граматичког броја, који карактерише све именице средњег рода које означавају младунче, а и многе друге, које значе ствари, предмете, нпр. *буре — бурад* (поред *буреџа*), *дугме — дугмад* (поред *дугмеџа*) и сл.

Уз то, ту је и проблем ном.-ак.-вок. јд. који се завршава на вокал *-е*, што ни за једну од консултованих српско-хрватских граматика, осим оне за странце, није наставак (као да је реч о именицама страног порекла). Ако *-е* у ном. (ак., вок.) једнине именица *време, име, дугме, џеле* и сл. није афиксална, наставачка морфема, онда то мора бити нулти наставак (*-∅*). Зашто се он онда не означава ни у приручницима који оперишу појмом нулте морфеме (Симић 1996, Станојчић-Поповић 2000, Хрв. грам. 1979)?⁹ С друге стране, како то да се у *Граматици српскохрватског језика за странце* ово *-е* раздваја у наведеним падежима цртицом од *им-* (*им-е*), из чега се закључује да је *им-* основа а *-е* наставак, иако фонемски низ *име* остаје неокрњен у свим падежима једнине и множине?¹⁰

Одговор на ова замршена питања ваља тражити у различитој морфемској анализи облика типа *имена, дугмеџа* и сл. За већину граматичара, како оних који говоре о проширивању наставака тако и оних који су присталице мишљења о проширивању основе, у таквим и сличним облицима имамо три морфеме: *име+n+a, дуг-*

⁸ Иста парадигма им. *име* дата је и у Станојчић-Поповић 2000 (стр. 86), с тим што опет изостаје ознака за нулти наставак у ном, ак. и вок. једнине, који се наводи за ном. јд. именица типа *ученик* и *ставар*. И у лексикону *Srpskohrvatski jezik* (Interpres, Београд 1972) именице типа *име, кубе* издвајају се у посебну, другу врсту, по којој се „мењају именице средњег рода које у свим облицима једнине и множине, осим ном., акуз. и вок. једнине, проширују основу, додаје се неки сугласник“ (стр. 390). И Гудков говори о именицама средњег рода „са проширеном основном“ (1981: 129) одн. „са проширењем основе у свим падежима осим номинатива, акузатива и вокатива једнине“ (1989:211).

⁹ Насупрот томе, Ивић (1990: 301) изричито каже да „такве именице имају у ном.-ак.-вок. јд. наставак *-∅* у комбинацији с окрњеном основном“. Уп. и (за словеначки језик) *deklè-∅, plème-∅* у Вукановић-Марковић 2001: 36.

¹⁰ Маретић је тврдио да овакве именице немају наставак у ном. јд. (1963: 159). Станић, међутим, мисли друкчије: „Именице типа *име* и *џане* изједначиле су се у номинативу једнине с именицама типа *џдље, дрџље* и сл., т. ј. и једне и друге имају ном. јед. исти наставак (*е*), без обзира на то, што тај наставак код једног и другог типа именица није истог поријекла“ (Станић 1949: 204).

ме+ӣ+a и сл.¹¹ Истина, то се може само посредно закључити из формулација типа „наставак за облик проширује [се] сугласницима *н* и *ӣ*“ (Стевановић 1975: 227), „облик проширен сугласницима *н* и *ӣ*“ (Станојчић–Поповић 2000: 86), „именице с уметком *ӣ*“ (Хрв. грам. 1979: 143) и сл.¹²

6. Ауторке Граматике српскохрв. јез. за странце друкчије врше сегментацију наведених облика, па као резултат њихове морфемске анализе добијамо: *им-ен-а*, *дугм-еӣ-а*; морфеме *-ен-* и *-еӣ-* третирају се у граматичкој анализи као инфикси (Мразовић–Вукадиновић 1990: 228). Сходно томе, имамо и поменути наставак *-е* у ном., ак., вок. јд. (*им-е*, *дугм-е*).¹³ Подстицај за овакав поступак можда је могао доћи из прилика у руском језику¹⁴ и руској граматичкој литератури¹⁵ и/или из односа *дрво–дрвѣӣа* или *небо–неба* (јд.) : *небеса–небеса̄* (мн.) и сл.¹⁶ У сваком случају, у овој се граматизи каже да „неке именице средњег рода имају проширену основу, најчешће инфиксом *-ен-* или *-еӣ-*“ (Мразовић–Вукадиновић 1990: 228), што се потврђује следећом парадигмом:

Једнина (3)

ном/ак/вок:	<i>ѝм-е</i>	<i>дљгм-е¹⁷</i>
ген:	<i>ѝм-ен-а</i>	<i>дљгм-еӣ-а</i>
дат/лок/инст:	<i>ѝм-ен-у</i>	<i>дљгм-еӣ-у</i>

Множина

ном/ак/вок:	<i>им-ѐн-а</i>	<i>дугм-ѐӣ-а</i>
ген:	<i>им-ѐн-а̄</i>	<i>дугм-ѐӣ-а̄</i>
дат/лок/инст:	<i>им-ѐн-има</i>	<i>дугм-ѐӣ-има</i>

¹¹ Неважна је за ово разматрање чињеница да Белић и Стевановић не оперишу појмом и термином морфема, мада се сматра да је „въвеждането на понятието и термина морфема ... едно от найголемите достижения на езикознанието от последното столетие“ (Пашов 1999, 52).

¹² О замешатељству у Хрв. грам. из 1997. в. ниже.

¹³ Могло би се, међутим, поставити питање: Како то да је *е* у ном. (ак., вок.) јд. наставак (*им-е*), а у ген. део инфикса (*-ен-*, *-еӣ-*)?

¹⁴ Мада, синхронизички посматрано, однос *име–имена* није потпуно идентичан односу *имя–имени* (уп., нпр., Рус. грам. 1970: 376).

¹⁵ С. М. Толстој такође тумачи *е* у *ѝрасе*, *дугме* као наставак ном.-ак.-вок. јединице (1987: 180).

¹⁶ Овоме можемо додати и супстандардне одн. дијалекатске форме типа *ув-о* — *ув-еӣ-а* одн. *рам-о* — *рам-ен-а* и сл.

¹⁷ Нестандардни акценатски лик *дљгме* (по речницима се наводи само *дугме*) можда је обична омашка или је аналошког порекла (уп. *брѣме*, *вӣме*, *ѝме*, *ја̄гње*, *ѝлѝе*, *ѝлѝме*, *рѝме*, *с(ј)ѝме*, *ӣ(ј)ѝме*, *ћѝбе* итд.).

У Хрв. грам. из 1997, у којој такође имамо три деклинационе врсте именица, каже се, поред осталог, да „именице *чудо ... небо ...* имају у множини и дуже облике који се добију тако да се основа про­ду­жи уметком *-ес-*“ (стр. 142). И на следећој страни, у пододељку о „неједна­кос­лож­ним“ именицама, читамо да се „у неједна­кос­лож­них именица може ... гово­ри­ти и о уметцима *еиш, ен, ев, ес*“. Међу­тим, од­мах иза тога сле­ди „Узорак 23“ с насло­вом „Именице с уметком *и̑*“ (стр. 143), иза којих, на малом одстојању, сле­де „Именице с уметком *-н-*“ и „Именице с уметком *-в-*“ (стр. 144).

Да ствар буде компликованија, у овој се граматици истиче како „неке именице (које све у ном. једн. пред *-е* имају *м*) имају двије (ало) основе: *бреме-* и *бремен-*. То су: *брѐме, њме, њлѐме, рѐме, сјѐме, њѓѐме, вѓме, вриѐме ...* Оне се мијењају посве исто као основе на *-и̑* (узорак 24)“ (стр. 144). Уз ово — две примедбе. Прво, у „узорку 24“ наводи се парадигма „именица са суфиксом на *це*“ типа *звонце–звонца/звонцеѓа* (у множини само *звонца*), што никако није исто као *брѐме — брѐмена — брѐмена* и сл. Друго, ако се именице типа *брѐме* „мијењају посве исто као основе на *-и̑*“, зашто и ове друге не би имале „двје (ало) основе“?

7. Нажалост, то није последњи проблем с којим се срећу гра­ма­тичари при дескрипцији, морфолошкој анализи и класификацији именица типа *брѐме, дугме*. Поменућу, на крају, питање дефиниције оваквих именица, за које се каже: а) да проширују основу у већини падежа једнине и у свим падежима мно­жине (а тако се обично чини у српским гра­ма­ти­кама и приручницима);¹⁸ б) да скраћују основу у ном., ак. и вок. једнине (уп. нпр. Брозовић 1976, Ивић 1991);¹⁹ в) да „овдје (у неноминативним облицима) не постоји никакво проширивање или уметање, већ само очувана стара сугласничка основа“ (Станић 1949: 203). Сла­бост првога приступа огледа се, прво, у томе што полази од основе у ном. јд., иако гра­ма­тичка литература, с правом, препоручује да се полазна гра­ма­тичка основа издваја из ген. јд. (уп., нпр., Мразовић–Вукадиновић 1990: 217), и друго, у томе што се као примарна узима основа која се јавља у три, облички истоветна, падежа (ном.-ак.-вок. јд.), а не она која се налази у једнаест падежа (ген., дат-лок., инстр. јд. и мно­жина). Уз то, као што смо видели, гра­ма­тичари се још нису дефинитивно одредили за то да ли се та основа проширује форман­ти­ма (гра­ма­тичким морфемама) *-н, -и̑* итд. или *-ен,*

¹⁸ В., нпр., Мразовић–Вукадиновић 1990: 228, Станојичић–Поповић 2000: 86. Уп. и (за словеначки језик) Ђукановић–Марковић (2001: 36), с тим што се овде говори о „продужавању“ основе и „продужецима“ *т, п, с*.

¹⁹ Говорећи о томе како су „ошћа и славистичка традиција зама­гли­ле ... описе неких појава“, Брозовић истиче да „нема никаква уметања између основе и наставака у косим падежима код неједна­кос­лож­них именица, него те именице у NAV јд. крће своју основу“ (1976: 9). У одбрану традиције могао би се цитирати Даничић, који је још 1863. г. писао: „Ова се основа кр̑ и [проред — М.Н.] у облицима који немају наставака тако да само отпада крајње *и̑*“ (стр. 17).

-еиј итд. Ова примедба, само у обрнутом смеру, важи и за други приступ. Што се Станићеве тврдње тиче, она би могла важити за старосрпске (словенске) именице типа *име*, *шеле*, али не и за оријентализме типа *дугме*, *сирће* и сл., за чије се генитивне облике *дугмеџа*, *сирћеџа* никако не може рећи да чувају стару сугласничку основу, а то се не би могло рећи на за супстандардне облике типа *уеџа*, јер су се те именице накнадно, након фонетских промена и морфолошке адаптације, приклониле моделу *шеле-шелеџа*.²⁰

Због свега тога често се прибегава друкчијим формулацијама, нпр. „именице с неједнаким бројем слогова у означеним падежима [ном. и ген. јд.] (импарисилаба)“ (Станић 1949: 200); „неједнакосложне именице“ (Брозовић 1976: 9, Гудков 1981 и 1989, Хрв. грам. 1997: 143); „неједнакосложне основе“ (Симић 1996: 116), „именице са различитом основном ном. једн. и осталих падежа“ (Симић 1996: 118); „именице са варијабилном основном“ (Гудков 1981) или сл. Јасно је већ на први поглед да је термин „неједнакосложне именице“ (што је очигледно калк према „једносложне“, „двосложне“, „вишесложне“ и сл. именице) неодговарајући, јер се овде не ради о именицама различитог броја слогова, већ о основама одређене именице које немају исти број слогова у свим падежима (на што својим формулацијама упућују Станић и Симић).

8. Овим кратким и, по много чему, непотпуним прегледом аутор је покушао да образложи констатацију дату у првој реченици овога рада — да је практично све у вези с именицама типа *име*, *дугме* спорно. Колико је то, по свему судећи, тачно, показује и провизорна анкета спроведена међу појединим стручњацима за српски језик (претежно у Институту за српски језик САНУ) и студентима IV године на Катедри за српски језик Филолошког факултета у Београду, у којој је тражено да учесници у анкети одреде границу између основе и наставка у ген. *имена*, *дугмеџа* и ном. *име*, *дугме* искључиво по сопственом нахођењу одн. језичком осећању. Анкета је показала следеће резултате:

- 1) а) основа у ген. јд. је *име-*, а наставак *-на* — 24х^{21,22}
- б) основа у ген. јд. је *имен-*, а наставак *-а* — 18х;²³
- в) основа у ген. јд. је *им-*, а наставак *-ена* — 6х;
- 2) а) основа у ном. јд. је *име-*, а наставак *-џ*²⁴ — 40х;²⁵
- б) основа у ном. јд. је *им-*, а наставак *-е* — 7х.

²⁰ Станић, ипак, није сасвим на кривом трагу, пре свега због третирања основе из генитива (*имен-*, *дугмеџ-*) као полазне.

²¹ У једном случају одговор је био: *име|на*, али *дугме|џа*.

²² На основу овога резултата могло би се закључити да је Белић уистину био у праву кад је за савремени наш језик утврђивао наставке именица овога типа (уп. т. 3). С друге стране, однос 24 (*-на*) : 18 (*-а*) могао би, бар у неким случајевима, бити и последица граматичког знања учесника у анкети.

²³ У два случаја одговор је био двојак: *-а* и *-на*, а у два: *имен-а*, али *дугме-џа*.

²⁴ Означен само у четири одговора графемом *-џ*.

²⁵ У два случаја одговор је био: *име*, али *дугме|е*.

Проблем, међутим, није у оволикој различитости одговора и решења, већ у томе што се сваки од њих може аргументовано образлагати и бранити. Мада се оно не наводи у консултованој литератури, то важи и за решење 1в) (основа *им-*, наставак *-ена*) ако се има у виду помињани однос *дрво* — *дрвета* или *уво* — *увета*.

9. После свега, аутор је више у прилици да се одређује за неко од понуђених одн. постојећих решења него да даје сопствена, једно због тога што су ствари и без њих сувише компликоване, а друго због очигледне чињенице да није ни лако доћи до кохерентног, једноставног и јединственог решења. Ту нам од велике помоћи не може бити ни могућност да код последњег разматраног питања не говоримо ни о „проширивању“ ни о „скраћивању“ основе, већ о полазној (немаркираној) основи (у свим падежима једнине, осим ном. и њему једнаким ак. и вок., и свим падежима множине) и измењеној (маркираној) основи (у ном.-ак.-вок. јд.), као нпр. код им. *йџс*, где је полазна основа *йс-*, а измењена *йас-* (ном. јд., ген. мн.) или им. *нога*, где је полазна основа *ног-*, а измњена *ноз-* (у дат.-лок. јд.) итд. Такав приступ, иако није пука термилошка комбинаторика, показује се, недовољан за коначне одговоре на ово и на друга, такође спорна, али важнија питања. Кад се, уз то, узиме у обзир сва разноликост решења (експлицитно или имплицитно) садржана у граматичкој и другој литератури и резултати спроведене анкете, онда је, верујем, јасно зашто наредну анализу падежних облика именица типа *име*, *дугме* аутор сматра само као једну од могућних, при чему не искључује ни друге, можда подједнако валидне.

Прво — морфемска анализа:

(1) у ген. јд. *имена* — *им-ен-а*;

(2) у ном. јд. *име* — *им-е-ø*;

(3) *им-* је коренска морфема; *-ен-* и *-е-* су морфеме (дијахронијски — аломорфи једне морфеме) којима се обликује граматичка основа; *-а* и *-ø* су граматичке (флективне) морфеме, тј. падежни наставци.

Посебност морфеме *им-* није, на први поглед, тако неспорна као *сел-о*, *йољ-е*, у којима се огледа и израз и садржај (означитељ и означено), а потврђују их као лексичке морфеме и изведенице *сел-ски*, *сељ-ак*, *йољ-ски* и сл. Чини се, ипак, тј. упркос резултатима анкете, да је *им-* и са синхронијске тачке гледишта морфема као и *сел-*, *йољ-*.²⁶ Њу посредно доказују суплетивни множински облици, који су тако карактеристични баш за именице разматраног типа, нпр. *дугм-е* — *дугм-ад*, *йил-е* — *йил-йиџи* — *йил-ад* и сл., деминутиви типа *йил-енце*, придеви типа *деџи-ињи*, потом *врем-ешан* (са суфиксом *-ешан*, уп.

²⁶ Са дијахронијске — то није спорно. Тако, рецимо, Стакић говори о суфиксу *-е* (<џ) у ном. јд. оваквих именица, што онда значи да су *им-(џ)*, *тел-(џ)* и сл. несумњиве морфеме (Стакић 2002: 92–93; уп. и тамо наведену литературу). С друге стране, Стакић напомиње да се именице овога типа „осећају данас као лексичке, неизведене речи“ (стр. 99).

гој-ешан, мал-ешан) и сл.²⁷ Због тога је Скок (1973, s. v. *вријеме*) и могао рећи да се „изведенице ... праве од двију основа *времен-* и *врем-*“, што Станић (1949: 204) не помиње, вероватно због чињенице да је ова друга много ређа, а код многих је именица уопште нема.

Друго — граматичка (флексивна) анализа:

(1) у ген. јд. *имена* граматичка (флексивна) основа је *имен-* а наставак *-а* (упркос резултатима анкете, у којој преовлађује *име+на*);

(2) у ном. јд. *име* граматичка (флексивна) основа је *име-* а наставак *-џ* (што убедљиво потврђују одговори добијени у спроведеној анкети, који сугеришу нулти наставак);

(3) *имен-* и *име-* су само различити изрази, форме једне граматичке (флексивне) основе, што значи да су *имен-* и *име-* две алооснове једне исте основе (*имен-*); простије речено, у ном. (ак.-вок.) јд. *име-* имамо измењену, и то окрњену основу.

Треће, полазећи од појмова *полазна (немаркирана) основа, измењена (маркирана) основа (алооснова)* и *алтернативна основа*, могу се све именице средњег рода поделити у три групе:

(1) именице с једном, неизмењеном основном у свим падежима (тип *село-села, ђоље-ђоља*);²⁸

(2) именице с два алоосновама, полазном (консонантском) и измењеним (вокалском) (тип *име-имена, дугме-дугмеџа*);

(3) именице с алтернативним основама, једносложном или двосложном (тип *јаје-јаја-јајеџа; дрво-дрвеџа-дрва; небо-неба-небеса*).²⁹

Четврто (и закључно), именице типа *име, дугме* имају у деклинацији само једну основу која се реализује у две алооснове, као полазна (генитивна) и измењена (номинативна) основа³⁰ и у већини падежа исте наставке као и именице типа *село, ђоље*. Сходно томе, ове именице чине само подтип, подврсту („други разред“ — Симић 1996: 118) именица I врсте.³¹

²⁷ Не знам да ли се за *времешан* може рећи да је изведено од скраћене основе, као Клајн тумачи новија образовања *времелов, с(ј)емевод* („у *времелов, с(ј)емевод* изостало је *-н-* из основе“), одн. „*стиаровремски* (уп. *временски*)“, које се наводи међу примерима у којима се скрађује други члан сложенице (Клајн 2001: 30). Ваља, ипак, приметити да Клајн наводи ове именице међу малобројним сложеницама у којима је „први део ... комплетна реч“ (стр. 22), али и као потврде за спојни вокал *е* (стр. 24).

²⁸ Термин „*неизмењена основа*“ употребљава и Гудков (1981: 129), али у другом чланку говори о именицама средњег рода које се деклинирају „са стабилном (непроменљивом) основном“ (1989: 211).

²⁹ Гудков указује на постојање „*двојаке (алтернативне) деклинације именица дрво, уво и стиакло*“ (1989 : 211).

³⁰ Што је, рецимо, мање него у *јунак-а* (полазна основа), *јунач-е* (измењена основа) и *јунац-и* (измењена основа).

³¹ Предложена флексивна анализа слаже се, практично до детаља, са Ивићевом (1991) одн. са парадигмом датом у Станојчић-Поповић (2000: 86). Она иде у прилог Станићевом одн. Ивићевом прикључењу именица типа *име, дугме* I именичкој деклинацији. С друге стране, Ивићево свођење именичке деклинације на две врсте (прикљу-

10. Мада превасходно синхронијска, ова анализа (и морфемска и морфолошка, флексивна), блиска је по резултатима дијахронијској, што аутор не сматра неком маном. Међутим, и она, и то готово у свакој од наведених тачака, може бити проблематична и подлегати сумњи и ревизији. А да су сумње у поједина сопствена решења имали и други грамаатичари, види се, на пример, из следећих речи руске научнице С. М. Толстој, која, издвајајући именице средњег рода типа *йрасе, дугме* у посебан „минимални парадигматски тип“, примећује: „Выделение этого типа предполагает трактовку финали *е* в И.-В.-Зв. как флексии; при трактовке этого *е* как компонента основы, как это принято во многих грамматических описаниях, этот тип парадигмы следовало бы модифицировать, заменив *е* флексией \emptyset , и считать еще одним парадигматическим типом“ (Толстој 1987: 181, у напомену).

Ово само још једном показује да ни морфолошка питања нису решена једном засагда (како би се то, погрешно, могло закључити на основу српско-хрватске грамаатичке литературе³²) нити да су тако једноставна (како се то обично, често и потцењивачки, мисли). Сврха овога рада и била је, заправо, да укаже на једну и на другу врсту заблуде.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексић–Станић 1978** Др Радомир Алексић — Милија Станић, *Грамаатика српскохрватског језика за ученике гимназије*. Тринаесто издање, Београд.
- Белић 1934** *Грамаатика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа*, саставио А[лександар] Белић, друго издање, Београд.
- Белић 1965** Др Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1: Речи са деklinацијом*. Друго издање, Београд.
- Брозовић 1976** Dalibor Brozović, *O suvremenoj morfoložkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfoložkim značajkama standardne novoštokavštine uopće*, Jezik, XXIV, br. 1, 1–12.
- Гудков 1981** Владимир Гудков, *О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) оснoвом*, Наш језик, Београд, стр. 129–135.
- Гудков 1989** Владимир П. Гудков, *Две белешке о имепичкој „неједнакосложној“ деklinацији*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXII/2, Нови Сад, стр. 209–213.
- Даничић 1863** Ђура Даничић, *Српска грамаатика III, Облици*, у Биограду.
- Ђукановић–Марковић 2001** Мр Маја Ђукановић и Мр Жељко Марковић, *Основи грамаатике словеначког језика*, Београд.
- Ивић 1991** Павле Ивић, „О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима“, у књизи *Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш, 123–189.

чењем именица типа *стйвар* именицама типа *йрозор*) није, и поред убедљиве лингвистичке аргументације, прихватљиво јер је непрактично, несврхисходно.

³² Овде се, наравно, не мисли на школске грамаатике, већ на универзитетске приручнике, научне грамаатике и грамаатике општег или академијског типа.

- Клајн 2002** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд.
- Маретић 1963** Prof. Dr T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Треће, непромијенено издање, за штампу приредили Mate Hraste i Pavle Rogić, Zagreb.
- Мразовић–Вукадиновић 1990** Pavica Mrazović — Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Пашов 1999** Петър Пашов, *Българска граматика*, [Пловдив?].
- Рус. грам. 1970** *Грамматика современного русского литературного языка*, ответственный редактор Н. Ю. Шведова, Москва.
- Симић 1996** Радоје Симић, *Српска граматика за средње школе, I*, Београд.
- Скок** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- СХЈ 1972** *Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*, Beograd.
- Стакић 2002** Милан Стакић, „Плурал именица средњег рода прасловенских -et- основа у српском језику“, *Морфологија и деривација*, Београд.
- Станић 1949** *Tipovi imeničkih deklinacija našeg jezika*, Rad JAZU 278, Zagreb, 195–212.
- Станојчић–Поповић–Мицић 1989** Живојин Станојчић — Љубомир Поповић — Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд — Нови Сад.
- Станојчић–Поповић 2000** Живојин Станојчић — Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Седмо издање, Београд.
- Стевановић 1975** М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I*. Треће издање, Београд.
- Толстој 1987** С. М. Толстаја, „Морфологические чередования в субстантивных парадигмах современного сербскохрватского литературного языка“, у књизи: *Славянская морфология — Субстантивное словоизменение*, Москва.
- Хрв. грам. 1997** Eugenija Barić — Mijo Lončarić — Dragica Malić — Slavko Pavešić — Mirko Peti — Vesna Zečević — Marija Znika, *Hrvatska gramatika. II*. promijenjeno izdanje, Zagreb.

Р е з ю м е

Мирослав Николић

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ОСНОВА И ОКОНЧАНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
ТИПА *ИМЕ* — *ИМЕНА*

В статье рассматривается вопрос об отношении между основой и окончанием в склонении существительных среднего рода типа *име* — *имена*, *дугме* — *дугмеѝа* и т.п., от чего, по мнению автора, зависит принадлежность таких существительных к определенному типу склонения.

Автор предлагает следующее, одно из возможных, решение:

(1) в род. ед. ч. *имена* грамматической основой является *имен-*, а окончанием *-а*;

(2) в им. ед. ч. *име* грамматической основой является *име-*, а окончанием *-ѝ*;

(3) *имен-* и *име-* это только различные проявления, формы одной и той же основы.

Исходя из понятий (*немаркированная*) *основа*, *видоизмененная* (*маркированная*) *основа* и *альтернативная основа*, автор делит существительные среднего рода на три группы:

(1) существительные с одной, неизменной основой во всех падежах (тип *село* — *села*, *йолье* — *йольа*);

(2) существительные с одной основой, измененной в им.-вин.-зв. п. ед. ч. (тип *име* — *имена*, *дугме* — *дугмейѡа*);

(3) существительные с альтернативным основами (тип *јаје* — *јаја* — *јајейѡа*; *дрво* — *дрвейѡа* — *дрва*; *небо* — *неба* — *небеса*).

Автор считает, что существительные типа *име*, *дугме* имеют в склонении только одну основу (правда, измененную в им.-вин.-зв. п. ед. ч.) и в большинстве падежей одни и те же окончания, так же как у существительных типа *село*, *йолье*. Следовательно, данные существительные представляют только один подтип, разновидность существительных I склонения.